



УДК 821.133.1.09 (045)

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТИУТОПІЇ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

Кривенець І.В.,

*викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті розкриваються сюжетно-композиційні особливості жанру антиутопії та описано їх втілення в художньому просторі письменника-фантаста Бернара Вербера. Розглядаються вже існуючі характерні риси жанру антиутопії, запропоновано сюжетно-композиційні антиутопічні характеристики, які актуалізуються у фентезійних романах Б. Вербера.

Ключові слова: антиутопія, фентезі, сюжетно-композиційні особливості, художній простір.

В статье описаны сюжетно-композиционные особенности жанра антиутопии, а также их реализация в художественном пространстве писателя-фантаста Бернара Вербера. Рассматриваются уже существующие характерные черты жанра антиутопии и предлагаются сюжетно-композиционные антиутопические характеристики, которые актуализируются в фэнтезийных романах Б. Вербера.

Ключевые слова: антиутопия, фэнтези, сюжетно-композиционные особенности, художественное пространство.

Kryvenets I.V. PLOT AND COMPOSITIONAL FEATURES OF ANTI-UTOPIA IN THE OEUVRE OF BERNARD WERBER

This article described the plot-compositional features of dystopian genre, as well as their implementation in art science fiction space of writer Bernard Werber. We consider the existing features of the genre of dystopia and proposed plot-compositional characteristics of the anti-utopian, which are updated in fantasy novels of B. Werber.

Key words: dystopia, fantasy, plot and compositional features, art space.

Постановка проблеми. У фентезійних романах ХХІ століття дедалі частіше розкривається тема антиутопічного суспільства, яке бореться за свої права та прагне здолати усталений, часто деспотичний, політичний устрій. Такі сучасні письменники, як С'юзен Коллінз, Джеймс Дашнер, Вероніка Рот, Бернар Вербер долучаються до теми антиутопії у своїх творах. Прагнення свободи, вільного самовираження та своєї ідентифікації як особистості або як народу є актуальною темою на політичній арені сьогодення і має своє відображення в сучасній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та іноземних мовознавців дедалі частіше звертаються у своїх дослідженнях до понять утопії та антиутопії, які розуміють як протилежні за значенням (О.В. Євченко, А.Н. Воробьева, Б.А. Ланин, А.Ф. Любимова, М. Booker, L. Mumford, E. Rothstein, L. Sargent та інші). Жанри утопії та антиутопії у світовій літературі розглядали Г.Й. Давиденко, І.І. Пархоменко, у російській літературі ХХ–ХХІ ст. – Б.А. Ланин, С.В. Безчотникова, В.О. Пигулевский («Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму»), в англійській та

американській – О.Б. Сабина, Н.В. Маркина («Художественный мир Рэя Брэдрери: традиции и новаторство»). Вагомим внеском у дослідження антиутопії як літературного жанру є робота М. Шадурського «Литературная утопия от Мора до Хаксли: проблема жанровой поэтики и семиосферы. Обретение острова» (2007), яка базується на матеріалах європейських та американських досліджень і розкриває історичну динаміку розвитку жанрів утопії та антиутопії, розглядає їх семіотичний простір. Отже, вважаємо, що саме така лінгвістична направленість сучасних мовознавчих праць зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення сюжетно-композиційних особливостей жанру антиутопії у творчості французького письменника-фантаста Бернара Вербера.

Об'єктом дослідження виступають сюжетні риси та композиційна структура жанру антиутопії, реалізовані в художньому просторі фентезійних романів Б. Вербера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Користуючись визначенням «Української літературної енциклопедії», термін

«антиутопія» розуміємо як «різновид сучасного роману, в якому окремі тенденції розвитку суспільства подаються в негативній історичній перспективі» [1, с. 69]. Російський мовознавець В.О. Пігулевський теж погоджується з цим тлумаченням та висловлює думку, що антиутопія є певним попередженням для суспільства, адже висміює утопію прогресу, виступаючи «протестом проти технократичної ейфорії» [4]. Він зосереджує увагу на тяжінні людства до технократії та «тріумфі машинного порядку і контролю над людиною», яка вже не є «метою суспільного розвитку».

З античності антиутопія існувала як явище філософсько-художньої думки, критичне зображення державної системи, де було виражено «протест проти насильства, абсурдного соціального устрою, безправного становища людини» [2, с. 148]. У ХХ столітті антиутопія сформувалась у літературний напрям із притаманними йому сюжетно-композиційними особливостями та набула значного поширення. Г.Й. Давиденко підкреслює наявність в антиутопічному сюжеті опису трагічного сьогодення та змалювання ще гіршого становища у світі в майбутньому, що надає йому прогнозуючого характеру. Сюжет апокаліптичного майбутнього часто зустрічається у фантастиці, яка, на думку мовознавця, «становила основу поезики антиутопії» [там само]. Виходячи з цього, мовознавець виділяє наступні різновиди жанру антиутопії:

- 1) науково-фантастична антиутопія;
- 2) антиутопія-алегорія;
- 3) історико-фантастична антиутопія;
- 4) антиутопія-пародія;
- 5) роман-попередження.

Науковець зазначає, що ці різновиди є умовними, адже в текстовій площині одного твору можуть існувати елементи декількох видів антиутопій. Але водночас Г.Й. Давиденко пропонує наступні ознаки антиутопії як літературного жанру:

- 1) змалювання певного суспільства або держави, їх політичної структури;
- 2) зображення дії в далекому майбутньому (передбачалося майбутнє);
- 3) розкриття світу зсередини, через бачення його окремими мешканцями, що відчували на собі його закони і були представлені в якості ближніх;
- 4) показ негативних явищ у житті соціалістичного суспільства, класової моралі, нівелювання особистості;
- 5) розповідь від імені героїв у формі щоденника, нотаток;

6) відсутність опису домашнього житла і родини як місця, де панували свої принципи і духовна атмосфера;

7) притаманність мешканцям антиутопічних міст рис раціоналізму й запрограмованості [2, с. 150].

У статті Ю.А. Жаданова «Антиутопия второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра» автор наводить інші сюжетно-композиційні особливості жанру антиутопії, які запропонували Е. Замятін та О. Хакслі, що стисло можна окреслити наступним чином:

1) зображення традиційного ідеального суспільства, в якому автор реалізує основні положення утопії, надаючи їм абсурдного виду;

2) переорієнтація з умовно-позитивного ідеалу на умовно-негативний;

3) пародіювання традиційних утопічних ідеалів;

4) художнє зображення життя людини в суспільстві майбутнього, її почуттів, переживань;

5) на перше місце висувається конфлікт між особистістю та системою;

6) значне розширення системи образів, зі складними взаємовідносинами героїв;

7) на зміну герою-мандрівнику (утопія) з ідеального світу майбутнього приходять герой-бунтівник;

8) головне місце займає проблема щастя та свободи людської особистості [3].

У нашій роботі ми беремо за основу обидві розглянуті вище класифікації та запропонуємо власну, побудовану безпосередньо на матеріалі романів Бернара Вербера.

Французький письменник-фантаст Б. Вербер у своїх творах описує проблеми сучасного суспільства, яке є частиною як реального світу («Troisième humanité», «Les micro humains»), так і вигаданого, фентезійного («L'empire des anges», «Nous, les dieux»). Б. Вербер звертається до проблеми міжособистісного співіснування, критично висвітлює вади суспільства та політичного устрою, в якому потрібно виборювати свої права на гідне життя та визнання. Так, наприклад, у романах «Troisième humanité» та «Les micro humains» зображено створення нового виду людей, так званого «третього людства», істот, які фізіологічно та ментально ідентичні з людьми, проте в десять разів менші за розміром (*homo metamorphosis*). У романі «Troisième humanité» переважають риси утопічного жанру, оскільки описано іде-



альні умови життя новоствореного суспільства, члени якого не прагнуть ні свободи, ні визнання їх прав. Вони живуть в ізолюваному просторі (в лабораторії), де для них створені ідеальні умови життя. Проте згодом люди вирішують використовувати істот Емче (*les Emachs*), 90% з яких – жіночої статі та мають однакове ім'я Емма, для виконання небезпечних місій. З цього моменту роман набуває антиутопічних рис, адже з'являється чітке розмежування між домінуючим суспільством та підпорядкованим.

Спираючись на класифікацію характерних особливостей антиутопії Г.Й. Давиденка, романи «Troisième humanité» та «Les micro humains» можна віднести до антиутопічних, адже вони мають такі риси: змалювання певного суспільства або держави, їх політичної структури (в тексті описується суспільство Емче, інтегроване в суспільство людей); розкриття світу зсередини, через бачення його окремими мешканцями (частково оповідачем виступає представник пригнобленого суспільства Емче – Емма 109); показ негативних явищ у житті соціалістичного суспільства, класової моралі, нівелювання особистості (автор детально описує вади сучасного людства, позбавленого толерантності та сповненого жорстокості до слабшого суспільства чи окремої особистості).

Беручи за основу перелік рис, притаманних жанру антиутопії, запропонований Е. Замятінін та О. Хакслі, досліджувані твори мають наступні особливості: на перше місце висувається конфлікт між особистістю та системою (вимога народу Емче визнання їхніх прав); наявність героя-бунтівника (Емма 109); головне місце займає проблема щастя та свободи людської особистості (боротьба народу Емче за рівноправ'я).

Важливою ознакою жанру антиутопії, яку виділяють усі вищезгадані мовознавці, є зображення людського суспільства в майбутньому, яке відображає наслідки недосконалого суспільно-політичного ладу сьогодення та наслідки технологічного прогресу, який витіснив людину на другий план. Цієї особливості не знаходимо в досліджуваному нами художньому просторі Б. Вербера. Проте романи «L'empire des anges» та «Nous, les dieux» розповідають про життя людини після смерті, що є свого роду майбутнім. Головний герой цих творів – Мішель Пенсон, він мандрує потойбіччям спочатку як ангел («L'empire des anges»), який допомагає в житті трьом людям, потім як бог («Nous,

les dieux»), який навчається в школі богів та намагається створити свій світ. Часовий простір обох романів є бінарним, адже, з одного боку, дія відбувається в теперішньому часі, в паралельно існуючому просторі, а з іншого, – описується життя людини в майбутньому, після смерті.

Роман «Nous, les dieux» відповідає майже всім ознакам жанру антиутопії, а за класифікацією Г.Й. Давиденко, – антиутопії-алегорії. Топос твору надзвичайно складний, адже просторово-часові межі є розмитими, нечіткими. Дія відбувається у фантастичному, «можливому світі», Олімпії (*Olympie*), що розкриває завісу невідомого в майбутньому житті людини після смерті, але оповідачем виступає головний герой, який у теперішньому часі переживає всі події. Б. Вербер створює багатогранну систему образів, яку складають дійові особи, втілені в особистості давно померлих людей, богів з античної міфології та людей сучасності, які померли відносно недавно.

У романах «Les micro humains» та «Troisième humanité» чітко прослідковуються риси антиутопічного жанру. Тоталітарну владу представляють спочатку науковці, які створили маленьких Емче та тримають їх в лабораторії під скляною кришкою (*une cage de verre*), а потім – усе людство планети, яке відмовляється визнавати новостворених істот як наступний після *homo sapiens* вид – *homo metamorphosis*. Просторові межі твору (нарації) дуже чітко розділено, адже в тексті паралельно існують два суспільства, що протиставляються, – людське та Емче.

У вищезгаданих романах героєм-лідером виступає вигаданий персонаж – Емма 109, яка першою задумується над поняттями свободи особистості, усвідомлює невільницьке становище свого народу та виявляє бажання боротьби за рівноправ'я. Вона підбурює інших членів суспільства Емче до рішучих дій та повстання проти людського свавілля.

Таким чином, фактологічний матеріал надав нам змогу виділити 4 основні сюжетні риси антиутопічного роману:

- 1) домінування авторитарної, часто тоталітарної, влади;
- 2) пригноблення свобод особистості, перешкоджання культурному чи освітньому розвитку, порушення прав людини (а в жанрі фентезі – будь-якої реальної чи ірреальної істоти/створіння природного чи штучного походження, але наділеної інтелектом);
- 3) наявність героя-лідера (декількох героїв-лідерів), який першим виражає своє невдо-

волення існуючим режимом, заохочує інших до змін;

4) повстання або інші рішучі дії, які протирічать встановленим законам, але сприяють досягненню поставленої мети героя-лідера.

Отримані результати ми згрупували у таблиці (див. табл. 1)

Виявлені сюжетні особливості антиутопічних творів актуалізуються в таких композиційних елементах текстів досліджуваного жанру, як заголовок, вступ, основна частина та кінцівка. Наприклад, реалізація рис жанру антиутопії в заголовку відбувається, насамперед, на лексико-семантичному рівні. Заголовок роману «L'empire des anges» (Імперія ангелів) відносить читача в ірреальну неіснуючу країну, де панують ангели, і саме їм там належить влада. Такого висновку можна дійти, розглянувши визначення лексеми *empire* за словником Larousse: «Régime autoritaire de type monarchique ou césariste, dans lequel le pouvoir est détenu par un empereur» [6].

Основна частина тексту включає в себе такий сюжетний елемент, як зав'язка. Вона передбачає, насамперед, опис часу та простору розгортання подій; змалювання суспільно-політичного (іноді – ідеального, утопічного) устрою; презентацію негативних рис існуючого режиму. На наступному етапі анти-

утопічного тексту з'являється герой-лідер, який сам чи разом з іншими «невдоволеними» намагаються змінити усталений порядок. Кінцівка роману досліджуваного жанру, як правило, описує перемогу чи поразку героїв твору в боротьбі.

Описані нами сюжетні риси антиутопічного роману, які актуалізуються в конкретних композиційних елементах тексту, можуть видозмінюватись. Наприклад, у зав'язці роману «Les micro humains» зображено топос твору, а саме його часова складова: *Cette histoire se déroule dans un temps relatif et non un temps absolu. Elle se passe précisément dix ans, jour pour jour, après l'instant où vous ouvrirez ce roman et commencerez à le lire* (4, с. 3). За задумом автора розвиток подій відбувається у відносному часі (*un temps relatif*), хоча за сюжетом твору зрозуміло, що йдеться про сьогодення. Презентація негативних рис існуючого режиму відбувається на рівні локусу, тобто в межах лабораторії, де було створено істот Емче, влада над якими належить ученим. Саме науковці, які спочатку створили ідеальні умови для життя та розвитку Емче (утопічне суспільство), потім покажуть свої негативні якості. Жага до слави, визнання, матеріальної вигоди (надання Емче в оренду) та інше матиме катастрофічні наслідки для маленьких істот, які пізнають людську жор-

Таблиця № 1

Сюжетно-композиційна особливість	«Troisième humanité»	«Les micro humains»	«L'empire des anges»	«Nous, les dieux»
1. Домінування авторитарної влади	Вчені лабораторії Пігмей-Прод	Людство в цілому та сучасне суспільство Франції зокрема	Архангели в Раю	Боги-вчителі
2. Пригноблення свобод особистості, перешкодження культурному чи освітньому розвитку, порушення прав людини	Пригноблення прав новоствореного народу Емче	Пригноблення свобод народу Емче, невизнання їх як особистостей	Обмежена свобода ангелів та перешкодження їхнім пошукам нових світів	Обмежена свобода богів-учнів та перешкодження їхнім спробам у пошуках, мандрівках
3. Наявність героя-лідера	Емма 109	Емма 109 та Давід Уелс	Мішель Пенсон	Мішель Пенсон та компанія його друзів
4. Повстання або інші рішучі дії, які протирічать встановленим законам	Роман закінчується рішучим бажанням Емми 109 врятувати світ	Повстання народу Емче під керівництвом їх лідера Емми 109	Незважаючи на заборону Мішель Пенсон та його друзі здійснювали мандрівки у пошуках нових світів	Порушуючи правила країни Олімпії Мішель Пенсон та його друзі ходять на заборонену територію у пошуках відповіді, хто «очолоює» цю країну



стокість та свавілля. Саме ці події стануть потім поштовхом для Емми 109 (герой-лідер) до повстання проти людства, боротьби за визнання прав свого народу. Кінцівка твору описує перемогу суспільства Емче, визнання їх як особистостей, наділених свідомістю, розумом, почуттями, єдиною відмінністю яких є маленький розмір.

Висновки. Отже, аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних та закордонних мовознавців щодо проблеми визначення антиутопії як літературного жанру та притаманних йому особливостей дозволив нам на матеріалі романів Бернара Вербера виявити сюжетні риси, які актуалізуються в певних композиційних елементах тексту. Було визначено, що у вступі антиутопічного твору автор описує устрій держави (реальної чи ірреальної), домінування авторитарної, часто тоталітарної, влади. Основна частина тексту розкриває негативні сторони цього устрою, відображає пригноблення свобод особистості, перешкоджання культурному чи освітньому розвитку, порушення прав людини (а в жанрі фантази – будь-якої реальної чи ірреальної істоти/створіння природного чи штучного походження, але наділеної інтелектом). Важливою сюжетною рисою антиутопічного роману є наявність героя-лідера (декількох героїв-лідерів), який першим виражає своє невдоволення існуючим режимом, заохочує інших до змін. Кінцівка роману досліджуваного напрями описує повстання або інші рішучі дії, які протирічать встановленим законам, але сприяють досягненню поставленої мети героя-лідера.

Перспективним для подальшого дослідження вважаємо вивчення художнього про-

стору письменника-фантаста Б. Вербера, зокрема в ракурсі нарративних особливостей його ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білий О.В. Антиутопія / О.В. Білий // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1. – 69 с.
2. Давиденко Г.Й. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX ст.: навчальний посібник / Г.Й. Давиденко, О.М. Чайка. – К.: Центр учбової літератури, 2007.
3. Жаданов Ю.А. Антиутопія второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра / Ю.А. Жаданов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vsntu/2010/filolog/102-SevNTU/102-06.pdf.
4. Пигулевский В.О. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму / В.О. Пигулевский. – Ростов-на-Дону: «Фолиант», 2002. – 418 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urgi.info/urgiiinfofiles/sites/pigulevsky-ironiya/>.
5. Щелок Е.А. Пособие по французской лексикологии для институтов и факультетов иностранных языков / Е.А. Щелок, Д.В. Комарев. – М.: Высшая школа, 1970. – 120 с.
6. Словник Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.larousse.fr>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Werber B. L'Empire des anges / Bernard Werber [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knigger.org/b.werber/about/lempire-des-anges?hl=fr>.
2. Werber B. Les micro humains / Bernard Werber [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebookgratuit.co/bernard-werber-les-micro-humains/>.
3. Werber B. Nous, les dieux.
4. Werber B. Troisième humanité / Bernard Werber [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/andrecommendedbookstoreads/download-or-read-online-troisieme-humanite-by-bernard-werber-book-in-pdf-mobi-or-epub>.